

19. YÜZYILDA OSMANLI TOPRAKLARINDA DOLAŞAN KADIN SEYYAHLAR VE ESERLERİNDEKİ TÜRKLERLE İLGİLİ İNTİBALARI

GÜL CELKAN*

18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu topraklarında dolaşarak edindikleri intibaları kaleme alan seyyahların eserlerinin ekserisi edebî vasıfları haricinde Türk kültür ve halk bilimine büyük hizmette bulunmuş olmaları itibarıyla ayrı bir kıymet arz etmektedirler. Bu seyyahlar arasında kadınlar da yok değildi. Lady Montagu kadar tanınmış olmasalar da bu araştırmada ele alınan Lady Hornby, Mrs. Harvey, Dorina Neave, Lucy Garnett, Mrs. Ramsay ve Mrs. Max Müller yazılarıyla o dönem Osmanlı toplumunu çok iyi bir şekilde anlatmışlardır.

19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu topraklarında bulunan bu seyyahlardan sadece Mrs. Ramsay eşi Aberdeen Üniversitesi profesörlerinden W. M. Ramsay ile Anadolu'yu dolaşmış ve bu topraklarda seyâhat etmekten duyduğu memnuniyeti şöyle dile getirmektedir :

“Türkiye’ye yapılan seyâhatlerin en cazip tarafı romantik ve tuhaf maceraların hemen her gün insanın başından geçebilmesidir.”¹

Hemen her seyâhatnâmede İstanbul, İzmir, Mersin, Selânik gibi mühim yerlerden bahisler geçmekteyken, Ramsay eserinde —bu gibi yerlerin daimî surette Batı tesiri altında kaldığı için— büyük şehirler yerine Anadolu'nun iç kısımlarında seyâhat etmeyi ve edindiği intibaları tasvir etmeyi tercih etmiştir :

“Benim niyetim memleketin iç kısımlarında yaşayanlar hakkında yazmaktır.”²

Bu yazarları seyyah diye vasıflandırmak belki hatalı olur, ancak yazdıkları eserleri, seyâhatnâme sınıfına dahil etmek mümkündür. Hemen hepsi Türk kültürünün çeşitli safhalarıyla alâkadar olmuşlarsa da bu altı

* Dr., Okutman, Ege Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, İzmir.

¹ Mrs. Ramsay, *Everyday Life in Turkey*, London 1897, s. 1.

² Aynı eser, s. 2.

yazarın üzerinde en çok durduğu konu kadın, ve tabiatıyla harem olmuştur.

“... yaşlı seyyahlar bir memleketin bütün ilgi çekici yerleri dolaşmadıkça oradan zevk alınamayacağını çok iyi bilirler.”³ görüşünden hareket ederek bu yazarlar da buldukları mekânı en iyi şekilde müşahade edip değerlendirmeye gayret etmişlerdir. Türk kadınının güzelliğini tasvir ederken Lady Hornby “Doğu’nun cazip bir portresi” demekten kendini alamazken, Türk kadınlarını içinde buldukları vaziyetten kurtarmak için elinden gelen her türlü yardımı da yapmaya hazır olduğunu “Onlara bütün kalbimle yardıma hazırım” demesinden anlayabiliriz. Türkiye ve Türkler hakkında bir kitap yazmış olan Admiral Slade ile Türk kadınlarının zeki olduğu kanaatini paylaşan Lady Hornby, “genellikle güzel, nazik ve akıllı oldukları halde cahillikleri o kadar üzücü olmasaydı son derece komik olurdu” diyerek kadınların cehalet yüzünden düştükleri acıklı duruma karşı duyduğu hisleri dile getirmektedir.

Her ne kadar yabancılar arasındaki hakim kanaat Türk kadınının erkekler karşısında esir muamelesi gördüğü cihetindeyse de bu fikre iştirak edenler kadar etmeyenler de vardı. Meselâ Mrs. Ramsay *Everyday Life in Turkey* (Türkiye’de Günlük Hayat) (1897) isimli kitabında Türk erkeklerini şöyle göstermektedir :

“Bu ülkede (İngiltere) Türk kadınlarının eşlerinin birer kölesi oldukları hakkında yaygın bir kanaat vardır, ve gerçek hayatta Türk erkeğinin Mavi Sakal’dan farkı yoktur. Ancak yabancıların zannettiği gibi durum o kadar yaygın değildir. Kanunen Müslüman bir zevce kocasının istediği gibi muamele edebildiği bir kimsedir.”

Ramsay Türk erkeklerini İngiliz erkekleriyle mukayese yapmaktan kendini alamaz ve hattâ onları daha kaba olmakla itham ederek şöyle devam eder:

“Bu ülkede (İngiltere) eşlerine kötü muamele eden erkeklerin sayısı esasında Türkiye’dekilerden çok daha fazladır. Türkiye’deki seyâhatlerim esnasında ancak bir defa böyle bir durumla karşılaştım.”

Bu hususta menfi fikirlere sahip olan Dorina Neave’in Osmanlıları kadınlara hiçbir surette hak vermeyen bir millet olarak görmesine ve kadınların bilhassa yabancı kadınlara karşı daima merakî nazarlarla bakma-

³ Mrs. Harvey, *Turkish Harem and Circassian Homes*, London 1871, s. 30.

larını tenkit edervâri tavrına karşılık, Mrs. Harvey Türk kadınlarını iyi kalpli, müşfik, ve alçak gönüllü olarak *Turkish Harem and Circassian Homes* (Türk Haremi ve Çerkez Evleri) (1871) isimli eserinde göstermektedir :

“Türk kadınlarından daha şefkatli, daha basit tavırlı veya iyi huylu ve yumuşak bir başka kadın bulmak çok zordur. ... Türk kadınına ilginç yapan onun basit ve sunîlikten uzak hareketleridir.”

Osmanlı kadınlarını Sultanlar, cariyeler, gözdeler, ve esirler olarak sınıflandıran Lucy Garnett harem dairelerini ziyaret etmekten her seferinde kaçmış ve bunu da şu şekilde *The Women of Turkey and their Folklore* (Türk Kadınları ve Folklorları) (1891) isimli kitabında izah etmiştir :

“Doğu’da yapılan seyâhatleri harem dairesine yapılan bir ziyaretle noktalamak âdetti, fakat ben böyle küçültücü bir yere gitmeyi kesinlikle reddettim. Şayet böyle bir ziyaretle oradaki kardeşlerimizi o durumdan kurtarabilecek olsaydım hiç durmaz giderdim, fakat onları o vaziyette görmek bir Hristiyan kadının tahammül edebileceğinden de fazladır.”

Mamafih Lucy Garnett’dan yüz sene kadar evvel İstanbul’da bulunmuş olan Lady Craven, *A Journey Through the Crimea to Constantinople* (Kırım’dan İstanbul’a Seyâhat) eserinde Osmanlı kadınından bahsederken, “Kadının Türkiye’deki gibi hür ve her türlü aşağılamadan uzak olduğu başka hiç bir yer görmedim.” diyerek Lucy Garnett’ın yazdıklarının aksini ispatlamaktadır. Her ne kadar Lucy Garnett “Harem” fikrine karşı idiye de Türk kadınlarının kapalı olmalarını bir nevî hürmet ve emniyet işareti olarak kabul etmektedir :

“Müslüman kadınlarının kapalılığı kendi milletlerinin erkeklerinin onlara duyduğu saygının bir neticesidir. ... Peçe ve ferace yolda, tramvayda veya trende, veya Boğaz vapuru güvertesinde olsun Türk kadınına bu örtünme her türlü kötü muameleden korur.”⁴

Türk kadınının kapalı olması hususu Mrs. Ramsay’in de dikkatini çekmiş; ancak, yazdıklarından anlaşıldığı kadarı ile bu âdetin her yerde hüküm sürmediği görülmektedir :

“(Afyon Karahisar’da) Hristiyan kadınları da Türk kadınları kadar örtülüdür, ve hayatları da onlarınki kadar kapalıdır. ...

⁴ Lucy Garnett, *Women of Turkey and their Folklore*, 1891, s. 444-445.

“Urla’da hiç bir kadının peçesi yoktur. ... Kız ve kadınlar ne kadar da güzeldi! ...”⁵

Bu yazarların üzerinde durdukları müşterek hususlardan bir başkası da evlilik mevzuu olmuştur. 18. ve 19. yüzyıldaki zihniyeti hatırda bulunduracak olursak bu yazarların yazdıklarında hakikat payının büyük olduğunu görebiliriz: Mrs. Harvey ve Lucy Garnett Türk cemiyetinde evliliği dinî olmaktan ziyâde nikâh akdine dayanan bir müessese olarak telâkki etmektedirler.

Lucy Garnett *Women of Turkey and their Folklore* isimli eserinde evlilik üzerinde şunları kaydetmiştir :

“Türkiye’de evlilik dinî bir merasim değildir İslâm hukukuna göre. Medenî bir olaydır. İmam nezaket icabı davet edilir, imzalanan kontratın iki şahit imzası bulunmadıkça geçerliliği yoktur. Düğünün sonuna kadar çiftler birbirlerini hiç görmezler ve konuşmazlar; bazen bütün bu eğlence ve ziyafetlerin olması haftalar hat-tâ aylar alabilir.”⁶

Evlilik üzerinde böyle derken eşlerin birbirlerini zıfâf gecesine kadar görmediklerine de ayrıca işaret etmektedir. Garnett boşanmaların nasıl tahakkuk ettiğinden bahsetmemişse de Mrs. Harvey *Turkish Harem and Circassian Homes* (1871) kitabında hem evlilik hem de boşanma mevzuunu birarada ele almıştır :

“Türkiye’de evlilik dinî bir merasim değildir; eşlerin herhangi biri tarafından sebepsiz yere dahi bitirilebilen medenî bir kurumdur. Ancak kamuoyu bu gibi ayrılmaları hiç de hoş karşılamaz, ve çok ciddî sebepler olmadıkça bu yola başvurulmaz.”

19. yüzyılın sonlarına doğru iktisadî şartların ağırlaşmasıyla poligami-nin yerini monogamiye bırakmak üzere olduğu bir devrede İstanbul’da bulunan Mrs. Max Müller, *Letters from Constantinople* (1897) (İstanbul’dan Mektuplar) kitabında Türk kadınlarının evlilik üzerine söylediklerini şöyle iktibas eder (şunu hatırdan çıkarmamak icab eder ki bu şekilde düşünenler, okumuş, Batı edebiyatı öğrenmiş ‘aydın’ diyebileceğimiz kadınlard):

⁵ Mrs. Ramsay, *a.g.e.*, s. 38-39.

⁶ Lucy Garnett, *a.g.e.*, s. 482.

“Biz sizlerden daha mutluyuz, zira kocalarımızı bildiğimiz cariyelerden birine tutulabilir, halbuki sizin eşleriniz sizin bilmediğiniz bir Fransız aktrisiyle olabilir.”⁷

Mrs. Ramsay de eserinde poligaminin her yerde tatbik edilmediğini, bilhassa zengin kızla evlenen erkeklerin bir daha evlenmemelerine veya ikinci bir eş almamalarına kız babalarının azamî dikkati gösterdiklerini yazmaktadır :

“Halk arasında poligami yaygın değildir ve fakirlerde ise hiç yoktur. Her eşe kendi dairesini verme gibi şartları olduğundan ancak zenginler böyle bir malikâneye sahip olabilirler.”⁸

Aynı mevzuyu Mrs. Harvey’in *Turkish Harems and Circassian Homes* (1871) eserinde de tesbit etmek mümkündür :

“Kızların zengin çeyizlerinin olduğu durumlarda babalar kızlarının üzerine bir başka kadının getirilmemesine dikkat ederler.”

Mrs. Harvey aynı eserde padişahların çok eşi olmalarının sebebini entere-san bir şekilde kendi şahsî müşahedelerinin bıraktığı intibalara dayanarak şu şekilde izah etmektedir :

“Sultan’ın pozisyonu çok yüksektir —diğer bütün ölümlülerden çok daha üstündür —, bu yüzden dünya üzerinde onunla aynı seviyede olup evlenebileceği bir kadın daha yoktur. ... Bu eşlere sultan denmez. Sadece kan yolu ile asâlet sahibi olanlara prenses denir. Ancak hükümdarın annesi Valide Sultan’dır.”⁹

Her ne kadar daima ikinci plânda kalıyor gibi bir hava olsa da bunun aksinin mevzu bahis olduğu durumlar da yok değildir :

“Kadının eşinin efendisi olduğu durumlar da yok değildir. Bazı nüfuzlu kimseler, hattâ padişahın kendisi kızını veya sülâlesinden bir kızı daha düşük seviyede birine hattâ bir köleye dahi verebilir. Böyle durumda kadın yerini korur, ancak kocasına geldiği yere göre muamele eder.”¹⁰

Bunun aksinin de varit olabileceği gibi umumiyetle eşler arasındaki münasebet Avrupalılara misâl teşkil edecek derecede iyi ve mükemmeldi.

⁷ Mrs. Max Müller, *Letters from Constantinople*, 1897, s. 176.

⁸ Mrs. W. M. Ramsay, *a.g.e.*, s. 107.

⁹ Mrs. Harvey, *a.g.e.*, s. 15.

¹⁰ Aynı eser, s. 112.

Eşler arasındaki samimiyet ve dürüstlük yazarların da rikkatini çekmiştir. Daha ziyade Anadolu kadınına tetkik etmiş olan Mrs. Ramsay kadınlara eşlerinin tanıdığı imtiyaz ve hakları pek çok yabancıya bilmediğini ve bu yüzden hatalı değerlendirmeler yaptıklarını yazmaktadır :

“Kadın kendi evinin hakimidir. Ev işleri ve çocuklardan sorumludur.”¹¹

Umumiyetle kendi halinde şatafatlı bir hayattan uzak günler geçiren Türk kadınlarının başlıca meşgalesi Mrs. Harvey’in de dediği gibi basit zevklerdi :

“Onu mutlu eden en büyük şey çocuklarıyla meşgul olmak, yiyip içmek, hamamdaki dedikodular, ve her hafta sonu Küçüksu çayırına yapılan gezilerdi.”¹²

Çocuklarına son derece düşkün olan kadınların bu tavırlarını Mrs. Harvey yine aynı kitabında izah ederken, “müşfik olma bakımından üstlerine kimse yoktur, ancak çocuklar on oniki yaşına gelene kadar çocuklarının üzerine çok fazla düşme gibi bir hatada bulunmaktadırlar” diyerek, Türk annelerinin zayıf bir tarafını da açığa çıkarmış olmaktadır.

Aynı husus Mrs. Ramsay’in de dikkatini çekmiş olacak ki o da eserinde, “Türkler çocuklarına çok düşkündürler, ve onları çok sevip şımartırlar ve her ebeveyn gibi onlar da kimi vakit ‘düşüncesiz’ davranırlar,” diyerek bu sevgiyi ifade etmiştir. Çocuklara karşı müşfik ve sevgi dolu olan sadece anneleri değildi. Babalarının da aynı hislerle evlâtlarına bağlı olduklarını müşahede eden Mrs. Ramsay, İngilizlerin de bundan ders almaları icab ettiğini yazmaktadır :

“Çocuklar kendi kendilerine yemek yiyecek kadar büyüyüp konuşup yürümeye başladıklarında, o zamana kadar sırf bir süsmüş gibi duran ‘baba’ da onlarla ilgilenmeye başlar. Bu meşguliyetinden memnun görünmektedir; zira bu, vazifeden ziyâde eğlence gibidir.”¹³

Aile fertleri arasındaki sevgi ve hürmete kadınların eşlerine verdikleri kıymeti de ilâve edebiliriz. Lucy Garnett’ın da kitabında belirttiği gibi kocalarının müsaadesi dahilinde alışverişe, yürüyüşe veya arkadaş ziyaretine

¹¹ Mrs. Ramsay, *a.g.e.*, s. 105.

¹² Mrs. Ramsay, *a.g.e.*, s. 11.

¹³ Aynı eser, s. 123.

gidebilen Türk kadınlarının eve eşlerinden evvel dönme gibi Avrupalıların takdirle karşıladıkları bir huyları vardı :

“Bir Türk zevcesi, mevkii ne olursa olsun, günlük işleri bitip haremminin rahatlığını tatmak için eve geldiğinde kocasını evde karşılamak, ona nargilesi ile terliklerini vermek için gün bitmeden evvel evde olur.”¹⁴

Kadınlar eşleriyle ilgili bütün işleri kendileri yapar veya nezaret ederdi :

“Pekçok evde hanım kocasının yemekleriyle bizzat kendi meşgul olur, ve ev işleri ile kendi ilgilenir.”¹⁵

Lucy Garnett da *Women of Turkey and their Folklore* (1891) kitabında her ne kadar kimi yerlerde Türk kadınının tavırlarını tasvip etmese de bu hususta Mrs. Harvey ile aynı fikirleri paylaşmaktadır :

“Osmanlı hanımı erken kalkar, kocasının kahvaltısını hazırlar, mutfakta pişirilen yemekleri denetler; kendisi kocasının kıyafetlerini yıkar, zira, bu hususta büyü gibi bazı inançları vardır.”¹⁶

Kadınların böyle bir hayat tarzı sürmelerini monoton bulanlardan biri de Mrs. Max Müller'di. *Letters from Constantinople* (1897) kitabında Türk kadınlarından bahsederken “Biz Avrupalılar bir Türk kadınının hayatının monotonluğunu katiiyen anlayamayız.” demektedir ve şöyle devam etmektedir :

“Zengin veya fakir olsun, her kadın karakterine bakılmaksızın güneşin batmasıyla birlikte evinde olmaktadır. Uzun, sıkıcı kış ikin-dilerini, akşamlarını bir düşünün. Hiçbir arkadaşları ziyaretlerine gelemez, zira, onlar da evlerinde olmalıdırlar. ... Ailelerindeki erkekler de onlarla pek az birarada olurlar.”¹⁷

Türkiye'ye gidenlerin Harem Dairesi'ni görmeden memleketlerine dönmemelerini tavsiye eden Mrs. Max Müller buna sebep olarak da dışardan hiçbir hayatî varlık göstermeyen kadının bütün faaliyetlerinin burada geçmesini göstermektedir. Garnett'ın ve Mrs. Harvey'in aksine kadının haremmin dışına asla çıkamadığından ve bir nevî mahpus hayatı yaşadığından

¹⁴ Mrs. Harvey, *a.g.e.*, s. 11.

¹⁵ Mrs. Harvey, *a.g.e.*, s. 11.

¹⁶ Lucy Garnett, *a.g.e.*, s. 453.

¹⁷ Mrs. Max Müller, *a.g.e.*, s. 186.

bahseden Müller, bu yüzden kadınların vakitlerini şu şekilde geçirdiklerini yazmaktadır :

“Her türlü dedikodu yapmak için bol bol vakitleri vardır, ve bütün evliliklerin de kadınlar tarafından plânlandığı unutulmamalıdır.”¹⁸

Vakitlerini sadece giyinip kuşanmak ve şekerleme yiyerek geçiren kadınların haricinde son derece akıllı ve zeki kadınların da mevcudiyetini inkâr etmez :

“Çok zeki olup kocalarının mülklerini idare eden kadınlar da vardır. Valide Sultanların da devlet yönetiminde çok etkili oldukları bir gerçektir.”¹⁹

Ramsay ve Garnett kadın ve aile hayatının haricinde evlilik âdetleri üzerinde de durmuşlar ve misâller vermişlerdir :

“Erken evlilikler teşvik edilmektedir. Görücüler gidip gelini görürler. Hediyeler verilip alınır. Damadın annesi geline metrelerce kırmızı ipek ve şekerlemeler getirir. Yarısı müstakbel gelin tarafından ısırılan erik şekerlemesinin diğer yarısı damadın annesi tarafından damada ilk sevgi işareti olarak tekrar geri götürülür. Nişandan sekiz gün sonra evlilik gerçekleşir. Düğünün masrafları damat tarafından karşılanır.”

Lucy Garnett’in kitabından iktibas edilen yukarıdaki satırlar evlilik âdetleri üzerinde bir fikir vermekteyse de aynı hususa bir de Mrs. Ramsay’in nazarından bakmak yerinde olacaktır. Bölgeden bölgeye ve hattâ aileden aileye değişen bu âdetlerin müşterek bir tarafı eğlence ve ziyafetlerin hem damat hem de gelin evinde günlerce devam etmesiydi. Damat evindeki eğlencelere bizzat iştirak edip şahit olan Mrs. Ramsay’in, gelinin çeyizinin ve bilâhare gelinin kendisinin de damat evine at veya deve sırtında getirilişlerini müşahade etmiş olduğunu yazdıklarından anlayabilmekteyiz. Damat evinde misafirlerin önünde oturup gitmelerini bekleyen gelin herkes gittikten sonra damadın, belki Binbirgece Masalları’ndaki gibi olmasa da, teveccüh dolu sözlerine maruz kalır, ancak bu bir nevî müsabakadır da :

“Damat gelin tarafından büyük bir sessizlikle karşılanır, annesi ve diğer büyükleri tarafından böyle öğretilmiştir. Daha evvel kendisini hiç görmemiş olan kocası karısının güzelliği ve kendi şansını karşısin-

¹⁸ Mrs. Max Müller, *a.g.e.*, s. 174.

¹⁹ Aynı eser, s. 174-175.

da hayrete düşer. ... Gelin sessiz durur, ve damat geline para verir. Damadın her hitap edişinde gelin sessiz kaldığı sürece damat para vermeye devam eder. Gelini konuşturmak, bir ses çıkarmasını sağlamak için elinden gelen her şeyi yapar. Son âna kadar gelin bunlara karşı koymalıdır. En ufak bir ses çıkardığı takdirde yarışma sona ermiş sayılır.”²⁰

Tabiattan, açık havada dolaşmaktan son derece zevk alan Türk kadınları boş buldukları vakitlerinin ekserisini böyle yerlerde dolaşarak geçirmektedirler. Güzel yerlerde bulunmaktan, yaşamaktan hoşlanan Türklerin bu hususiyetini Lamartine şöyle ifade etmiştir :

“Güzel yerlerden, pırl pırl parlayan denizlerden, yapraklı gölgeliklerden, soğuk çeşmelerden, ufukta zirveleri karlı dağlarla çevrili yerlerden Osmanlılar çok hoşlanır.”²¹

Manzaralı yerlere karşı olan bu ihtiraslarından dolayı evlerini de güzel yerlerde inşa etmişler, ancak sokakların dizboyu çamur veya toz toprak içindeki hali bu evlerle tezatlık teşkil etmektedir. Her evin bahçesi olmasa dahi bir akasya veya dut ağacının gölgelendirdiği bir avlusu mutlaka vardı. Kadınlar da bu güzelliklerden azamî derecede istifade etmekteydiler, zira,

“Osmanlı kadınları açık havada dolaşmaktan zevk alırlardı, ve yakın yerlerde böyle imkânların bulunması bu zevklerinin tatminine yardımcı olurdu. Hemen her şehirde gözün canlı topraktan, mavi gökten, ve güneşin parıldadığı denizden doyasıya tat alabileceği böyle yerler vardı.”²²

Mrs. Max Müller eşleri, değil dışarda birbiriyle konuşurken görmek, evde dahi birarada bulmanın zorluğundan bahsederken, Mrs. Ramsay Anadolu’da ise aile hayatının İstanbul’a nazaran çok farklı olduğunu *Everyday Life in Turkey* (Türkiyede Günlük Hayat) eserinde göstermiştir :

“Adam kuşağından bir kese çıkardı ve içindekileri eşinin kucağına boşalttı. O günkü işten elde ettiği gelirdi bu. Hatırı sayılabilecek kadar çok mecidiye. ...

“Biraz konuştuktan sonra yaşlı adam kalkıp kahve hazırladı. Kahve

²⁰ Mrs. Ramsay, *a.g.e.*, s. 117-118.

²¹ Lucy Garnett, *a.g.e.*, s. 418.

²² Lucy Garnett, *a.g.e.*, s. 465.

olunca pirinç bir tepside bana bir fincan verdi, kendine de bir tane aldı. Marnafih onu içer içmez kalkıp eşine ve kızına da kahve hazırladı. ...”²³

Ramsay aynı kitabında saray haremünde yaşayan kadınlardan Türk kadını hakkında tam bir malûmat sahibi olunamayacağını, Anadolu kadınına da tetkik etmenin icab ettiğini yazmaktadır :

“Doğu’nun her türlü zenginliği ile çevrelenmiş haremın emniyetinde ve hiçbir zorluğa maruz kalmaksızın Türk kadınları da Avrupalı kadınlar gibi uzun süre güzelliklerini korurlar; tarlada ‘öküz’ler gibi çalışan, kötü beslenen, her türlü güç şartlara maruz kalan fakir kadınlar vaktinden evvel çöküp çirkinleşirler. ... Belli bir yaştan sonra, sadece rahata ve iyi yaşamaya alışan kadınlar son derece kilo alırlar ve böyle görünüşlü bir Türk kadını son derece etkileyici kadın olarak addedilir. ...”²⁴

Avrupalıların alâkasını cezbeden ve ilk nazarda telâkki edemedikleri bir başka husus da erkeklerin kadınlara karşı tavırları olmuştur. Her ne kadar Dorina Neave *Life in Constantinople* (1878) kitabında Türk erkeklerini kadınlara karşı kaba ve zalimce hareket etmekle suçlasa da Mrs. Max Müller *Letters from Constantinople* (1897) isimli seyâhatnâmesinde Türk erkeklerini son derece hürmetkâr bulmaktadır :

“Bir erkek bir kadına en büyük saygıyı onunla karşılaştığında ona arkasını dönmekle gösterir, ve saray hareminden herhangi biri geçerken de bu şekilde davranılır.”²⁵

Ne var ki Mrs. Ramsay seyâhatleri esnasında kendisinin kocasından daha fazla alâka görmesinden bahsederken kimi vakit bundan rahatsızlık duyduğunu da yazmaktadır :

“Kocamdan daha çok erkeklere ilgi çekici gelmem beni şımartıyordu, ve bazen bir iki dakika içinde, birbirinin peşinden gençler yavaş yavaş etrafımızı sararlardı. Yaşlılar böyle bir şey yapmayı düşünmezlerdi bile. Bazen, sırf şaka olsun diye, onların mevcudiyetlerinden rahatsız olmuş görünür, kadınlardan onları göndermelerini isterdim. ...”²⁶

²³ Mrs. Ramsay, *a.g.e.*, s. 59.

²⁴ *Aynı eser*, s. 106-107.

²⁵ Mrs. Max Müller, *a.g.e.*, s. 86.

²⁶ Mrs. Ramsay, *a.g.e.*, s. 59.

İstanbul'da erkeklerin kadınlara eşleri dostları olsa dahi yanlarına yaklaştıkları takdirde emniyet ve asayişini temin ile vazifeli şahısların müdahalesi ile karşılaşmaları mevzu bahiskende Anadolu'da durum yukarıdaki misâlden de anlaşıldığı gibi tamamiyle farklıydı. İstanbul'da saray mensubu kadınlar yoldan kapalı araba içinde geçiyor dahi olsalar erkekler mutlaka ya bir ağaç arkasına saklanır veya sırtlarını dönerlerken, Anadolu'da kadınlar yabancı bir erkek gördükleri zaman benzer bir tavır takınırlardı :

“Peçe takmanın âdet olduğu yerlerde kadınların yabancılara karşı tavrı bazen son derece komiktir. Şayet erkekseniz ve bu kadınlardan bir grub size doğru yürüyorsa, hemen durup size arkalarını dönerler ve geçip gitmenizi bu şekilde beklerler. Şayet duvar veya çit varsa yüzleri ona çevrili dururlar; şayet bir şey yoksa yolun kenarına tozlu yere sırtları size dönük otururlar ve hiçbir şekilde size bakmazlar.”²⁷

Türklerin ev dahilinde giydikleri kıyafetlere gösterdikleri itinaya hayran kalan Avrupalılar peçeyi takma tarzının dahi burada bambaşka olduğunu ve hiçbir milletin kadınına bu kadar yakışmayacağını, yakışmadığını söylemeden edemezler. Ne var ki sokağa çıkarken giydikleri feraceyi ise Binbirgece Masalları'nı hatırlatan güzelliklerle tezat teşkil edecek derecede komik ve çirkin bulurlar :

“Evde giyilen elbisenin üzerine ferace denilen büyük geniş bir pelelin alırlar, bu o kadar uzundur ki yürürken eteklerinin önünü tutmak icab eder. Bunun içinde, yürüyen ayaklı bir çuval gibi görünürler. Şekilsiz sarı çizmeler garip bir görünüm verir. Mammafi bazıları bu kıyafetlerden kurtulup topuksuz Fransız çizmeleri giymeye başlamışlardır.”²⁸

Nasıl göze bu pek hoş görünmeyen feracenin altında son derece güzel bir kıyafet varsa dıştan bakıldığında pek fazla süsü olmayan Türk evlerinin içleri de bir analogi yapılacak olursa aynı derecede şatafatlı ve güzeldir :

“... yıldızlarla süslü büyük odalar, kırmızı sedirler ... son derece değişik Çin porselenleriyle bezenmiş vitrinlerden başka bir mobilya yoktur. Tavanlar işlemeli ve boyalıdır.”²⁹

²⁷ Aynı eser, s. 102-103.

²⁸ Mrs. Harvey, a.g.e., s. 33.

²⁹ Lady Hornby, *Constantinople During the Crimean War*, s. 238.

Evin iç kısmını böyle tasvir eden Lady Hornby, yemek kısmının ihtişamı karşısında Binbirgece Masalları'ndaki sarayların haşmetini hatırlamadan edemez :

“Yemek odası evin çok lüks bir kısmıdır. Kafesle çevrelenmiştir, zira, İstanbul sokaklarına bakmaktadır. Burada da kırmızı sedirler vardır ve duvarlar ve tavan işlemeli ve boyalıdır.

“Yemek nadide porselen takımlarla verilir; çatal bıçaklar gümüştedir, örtüler çok süslüdür. Çiçekler güzel organize edilmiş ve Doğu usûlüne göre portakal ve limonlarla donatılmıştır.”

İstanbul'daki zengin evleri seyyahları rüyalar âlemine götürmekte idiye de seyâhatlerinin ekserisini Anadolu'da tahakkuk ettirmiş olan Mrs. Ramsay burada müşahede ettiği evlerin İstanbul'dakilerle mukayese dahi kabul etmeyeceğini yazılarıyla ispatlamıştır :

“Lavabo gibi şeyler bilinmiyordu; ve sandalyeler de azdı ve aralarında çok mesafe vardı. Odalarda genellikle sedirler bulunurdu. Bunlar minderlerle donatılmış ve zengin kumaşlarla döşenmişti. Yerlerde yumuşak halılar vardır. İşlemeli ağaç büfeler veya raflar duvardaki ağaç işlerini tamamlardı, ve lâmba, kahve fincanları, şamdanlar gibi evin ihtiyaçlarını koyma yeri olarak da kullanılırdı.

...”³⁰

Türk misafirperverliğinden hemen bütün yazarlar bahsetmişlerse de evin dahili nizamının da münasip bir şekilde yapıldığına ve müstemilâtın bir odayı rahatlıkla bir yatak odasına çevirecek şekilde olduğuna dikkatleri *Turkish Harem and Circassian Homes* kitabında Mrs. Harvey çekmiştir :

“Misafirperverlik Türkler arasında bir nevî dinî görevdir. Her oda da aniden gelebilecek misafire hazır olsun diye yer yatağı ve yastıkla dolu gömme dolaplar vardır. Yataklar yerde yapılır, ve bunların yanısıra dolaplar ipek örtü, pamuk, keten çarşaf ile doludur.”³¹

Nasıl harem dairesini görmeden harem hakkında yazılamazsa, Doğu'yu görmeden Doğu hakkında da bir malûmat sahibi olunamayacağına inanmış pekçok seyyah gibi bu araştırmada ele alınan altı kadın seyyah da aynı düşünce tarzını paylaştıklarını yazılarında ortaya koymuşlardır. Zengin Türk örf ve âdetleri ile de yakından alâkadar olan bu kadın sey-

³⁰ Mrs. Ramsay, *a.g.e.*, s. 57.

³¹ Mrs. Harvey, *a.g.e.*, s. 8.

yahlar kâh kendileri, kâh hemşehrileri için enteresan gelebilecek her hadiseyi kaleme almaya çalışmışlardır.

Harvey, Hornby ve Ramsay'ın kitaplarında yazdıkları devrin hammalları, pazar yerleri hakkında intibalar bulmak mümkündür: "... bütün işler pazar yerlerinde görülür ve her mesleğin kendine has bir yeri, sokağı vardır ... bunun da manzarası ayrı bir güzelliكتedir." diyerek, Afyonkarahisar'da gördüğü pazar yerini en ince teferruatına kadar tetkik ederek tasvir eden Mrs. Ramsay gibi Harvey ve Hornbyde hammalların kuvvet ve tahammülleri karşısında hissettiklerini şu şekilde ifade etmişlerdir: Lady Hornby, hammalları "sırtları devamlı yük taşımaktan bir hilâl gibi bükülmüş" kelimeleriyle tasvir ederken, Mrs. Harvey Türk hammallarını İngiliz işçileriyle de mukayese etmekten kendini alamaz :

"Bu insanlar bütün zor işlerine rağmen yine de neşeli tiplerdir. Güneşin doğmasından batmasına kadar ırgat gibi çalışırlar, yedikleri yiyecek ise bir İngilizci ancak bir hafta yaşatabilir. Yiyecekleri az dahi olsa bunu büyük bir iştah ve keyifle yerler. Akşam iş bitip de kahvelerine ve nargilelerine kavuştukları vakit günün bütün yorgunluklarını unuturlar ve ertesi günkü iş için gerekli kuvveti yeniden toplarlar." ³²

İster pazar yerlerinde olsun, ister dükkânda, pazarlık yapılmadan alışveriş yapılamayacağını idrak eden yabancılar aksi takdirde çok fahiş fiyatların talep edildiğini yazmaktadırlar :

"Herhangi bir alışveriş esnasında mal almadan evvel yapılan pazarlık çok eğlencelidir; şayet mühim bir şey alınacaksa, pazarlığın başlaması ile bitmesi arasında saatler hattâ bazen günler geçer. Hem alıcı hem de satıcı tarafından pekçok yalanlar söylenir; fakat 'Türkiye'de Türkler gibi yap' herkes tarafından kabul edilmiş bir düstur olduğundan İstanbul pazarlarında hiç kimse gerçeği söylemeyi hayâl bile etmez." ³³

Alışveriş esnasında pazarlık olsun olmasın müşteriyi rahatlatmak için kahve ikram etmek ve hattâ nargile tütürtmek âdetti: "Pazarlık esnasında müşterinin mütereddit kaldığını görürse hemen kahve getirtirdi." Aynı hususu Mrs. Harvey'de de müşahade etmek mümkündür: "Pazarlık tam

³² Aynı eser, s. 28.

³³ Aynı eser, s. 7-8.

kızıymışken kahveler gelir; bu pazarlık yapanların enerjisini yeniden toplamaya yarar, ve iş çok önemliyse dostça bir nargile tütürülür.”³⁴

Örf ve âdetlerin bir kısmını teşkil eden yemek yeme usûlleri de Garnett, Hornby ve Harvey’e enteresan gelmiş olacak ki bu mevzu üzerinde de intibalarını kaleme almadan edememişlerdir :

“Yemek yerden sekiz inç yükseklikte bir masa üzerinde yenir ve herkes aynı tabaktan yer. Kaşıklar çorba ve hoşaf içindir. Pilâv dahi elle yenir. Kâseye ilk kaşığı daldırma sırası, gelen misafirlerin mevkiine göredir.”³⁵

Mrs. Harvey’in de şahit olduğu durum yabancılar için oldukça farklı ve bazı adâb-ı muaşeret kaidelerine göre yapılması icab eden âdetlerdi :

“İçinde beyaz üzümden yapılmış bir kâse komposto bulunan bir tepsisi, altın kaşıklar ve buzlu su dolu bardakların bulunduğu diğer tepsiler. ...

“Adâb-ı muaşeret kaidelerine göre tatlıdan bir kaşık alınmalı ve sonra da kaşık sol tarafta duran kâseye konmalıydı. Biraz buzlu su içilir, akabinde de parmak uçları çok kibar bir şekilde bu maksat için konmuş kenarları işli peçeteyle silinirdi.”

Bütün bu usûllere en ince teferruatına kadar riayet edilmesi icab ettiğini aksi takdirde pek çok yabancı gibi hoş olmayan durumlara düşülebileceğini ifade eden Harvey, Scott’ın *Ivanhoe* romanını hatırlamadan edemez :

“... Saksonyalı Sedrik’in Normandiyalılarca hor görüldüğü yazılmaktadır, zira ellerini asillere yaraşır biçimde havada sallayıp kuru-tacağına peçeteyle silmiştir; aynı şekilde bir Türk haremde bir kadın sadece parmak uçlarını sileceği yerde elinin tamamını silmeye kalkarsa mevkiini kaybeder.”³⁶

Müşahede ettiği veya şahit olduğu her hadise karşısında kendisini Binbirgece Masalları mekânında hisseden Lady Hornby yemek âdetleri karşısında bütün bu imajın sarsıldığını ve sihrini kaybettiğini esfle yazmaktadır :

“Yeni bulunan çatal bıçak usûlünü sevip sevmeyeceklerini merak ediyordum. İlk birkaç dakika onları kullandılar, fakat tavuğun iste-

³⁴ Mrs. Harvey, *a.g.e.*, s. 8.

³⁵ Lucy Garnett, *a.g.e.*, s. 460.

³⁶ Mrs. Harvey, *a.g.e.*, s. 60-61.

dikleri parçasını çatal kaşık yardımıyla tutamayınca bu beceriksiz yardımcıları bırakıp muzaffer bir eda ile elleriyle işe giriştiler. Her yemekten sonra parmaklarını eklem yerlerine kadar ağızlarına sokup en sevdikleri deniz kaplumbağası kabuklu kaşıklarını parlatırcasına yalamaları bizi hayâl kırıklığına uğrattı. Kadın davetlilerden bir kısmının içlerinden gelen sese uyarak elleriyle etleri parçalara ayırıp kocaman lokmaları miğdelerine indirmeleri karşısında kendimizi fena hissetmeye başladık. ...”³⁷

Şark’ı görmeden Şark’ı tanımanın mümkün olmadığını söyleyen Mrs. Harvey bu bölgeye giden seyyahların hatırdan çıkarmamaları icab eden bir husus olduğunu ileri sürmektedir :

“Ne kadar yakınlık kurulsa da yabancılar ancak yüzeyden Türk hayatı ve tavırları hakkında bilgi edinebilirler. Bu yüzden yabancılar dikkatli ve ihtiyatlı konuşmalıdırlar. ...”³⁸

Hem bu noktayı göz önünde bulundurmamaları hem de peşin hükümlü olmalarının sebebiyet verdiği kimi hatalı mütalâalar yüzünden seyâhatnâmeler arasında —aynı devirde yazıldıkları halde— farklı mülâhazalar, farklı müşahedeler vardır, denilebilir.

Bu araştırmada ele alınan kadın yazarların aşağı yukarı müşterek fikirler ileri sürdükleri hususlardan biri de kadınların tahsili ve buna bağlı olarak da Batı tesirinin müspet ve menfi taraflarıydı.

Batı taklitçiliğinin örf ve âdetlerin kaybolmasına vesile teşkil etmek gibi menfi bir vasfının haricinde müsbet hiçbir tarafını göremeyen seyyahların başında Dorina Neave gelmekteydi. Neave kadar pesimist olmasa da Lucy Garnett da Osmanlı kültürünün yok olup gitmesine üzülenlerdendi:

“İmparatorluğun parlak günlerindeki özelliklerini tamamiyle kaybeden Osmanlı kültürü Batı’nın bir kopyesi haline gelmiştir; eğitim metodları da aynı şekilde değişmiştir, yeni devrin okulları ve kolejleri, en azından erkekler için olanları, Avrupa modellerini örnek almıştır. ...”³⁹

Azamî derecede yabancı bilhassa İngiliz hayranı olan bir Türk erkeğiyle tanışan Mrs. Harvey memleketini, Sultanını, devlet idaresini, dinini

³⁷ Lady Hornby, *a.g.e.*, s. 252-253.

³⁸ Mrs. Harvey, *a.g.e.*, s. 13.

³⁹ Lucy Garnett, *a.g.e.*, s. 467.

yabancılar önünde bu kadar kötöleyen ve İngiliz olmadığına esef eden bir insandan hiç kimseye fayda gelmeyeceğini ileri sürerken güya kendini mühim bir şahsiyetmiş gibi gösteren şahsın şu sözlerini de iktibas etmekten kendini alamaz :

“Bizim kadınlarımızın yüzlerinden koparıp atmak istediğim esaret sembolü olan yaşmağı karım hâlâ kullanmaktadır.”

Türklerin bu şekilde Batı kültür ve medeniyetinin tesiri altında kalmalarına üzülen Harvey, bu lâfta modern Türk'ün hâl ve hareketlerini şu şekilde mütalâa eder :

“Modern Türkleri ne beğendim ne de itimat edebildim. Sert ve samimî olmayan bir yüzü, ve huzursuz tavırları vardı. Eski Doğu terbiyesiyle yetişmiş o mağrur, kibar Türklerden ne kadar farklıydı.”

Harvey gibi eski ve yeni devir insanını mukayese eden Lucy Garnett taklitçiliğin neticesinde son derece komik bir duruma düştüklerini yazmaktadır :

“Yabancılardan aldıklarını hep alıştıkları şeylerin yerine koymaya çalışmaya başlayınca uyumlu renk ve malzeme kullanamaz oluyorlar; kadınların alışık olduğu kıyafetler yerine Batı tesirinde kalarak giydikleri kıyafetler çok komik ve komik olduğu kadar da üzücüdür.”⁴⁰

Halbuki Mrs. Max Müller'in *Letters from Constantinople* kitabında yazdıklarına bakılacak olursa, Batı ile münasebetlerin müsbet tesirleri olacağı kanaatini taşıdığını görmek mümkündür :

“Avrupalılar ile Türkler arasındaki münasebetler ilerledikçe kadınların hayatının daha iyileşeceğini, ve erkekler nasıl farklı kıyafetlerinden vazgeçtilerse kadınların da yaşmak ve feracelerden ayrılarak yalnızlık dolu hayatlarına bir son vermelerini ümit ederim. Berlin, Paris, Viyana'da tahsil gören genç Türklerin evlenmeden evvel eşlerini serbest bırakacakları vaadinde bulunmalarına rağmen iş tahakkuk ettiği vakit yine de eski âdetlerinden vazgeçemedikleri görülür.”⁴¹

Ancak azamî derecede muhafazakâr bir tutum içinde hareket eden II. Abdülhamit idaresinde bu gibi değişikliklerin tahakkuk etmesinin imkânsızlığının da farkındadır.

⁴⁰ Aynı eser, s. 430.

⁴¹ Mrs. Max Müller, *a.g.e.*, s. 185-186.

Batı'dan gelen tesirlerle şüphesiz en büyük değişikliklerden biri de eğitim müesseselerinde olmuştur. Batı modeli mektepler mevzu bahis olmadan evvel kızların —büyük şehirlerde— erkeklerle birlikte okuması tahayyül dahi edilemezdi. Oniki onüç yaşlarına kadar ancak mahalle mekteplerinde Kur'an-ı Kerim'i öğrenebilirlerdi; ne var ki 19. yüzyılın sonlarına doğru yeni mektepler açılmışsa da yine de kızlar ancak bu yaşlara kadar okuyabilirdi. Bunun da sebebini Mrs. Müller şu şekilde izah etmektedir :

“Türkiye’de genç kızlar tahsil görmektedir. Sultan, kızların yaşmak takmaya başladıkları oniki yaşına kadar gittikleri okullar yaptırmıştır. O yaşa kadar halka açık yerlerde babalarıyla birlikte oturdukları görülürse de daha ileri yaşlarda bu durum mümkün değildi. Şayet zengin aile kızları iseler okula gidip gelirken zenci köleler refakat ederdi.”⁴²

Çocuklarını yetiştirmekle yükümlü kadınların tahsil gördükleri takdirde hem bebekler arasındaki ölüm nisbetinin azalacağı, hem de ileride yüksek mevkilere geçebilecek erkek evlâtların daha iyi yetişecekleri kanaatinde olan Lady Hornby bu hususta en fazla çalışan ve İngilizceden kitaplar tercüme etmeye kadar gayret sarfetmiş nadir bulunan biridir. *Constantinople During the Crimean War* (1863) kitabında bu hususa yer veren Lady Hornby, fikirlerini şu şekilde kaleme almıştır :

“Erkekler ondört, onbeş yaşına kadar haremde kadınlarla beraber bulunurlar; ... annelere nasıl iyi, mükemmel erkek evlâtlar yetiştirebileceklerinin önemi öğretilmelidir. ...”⁴³

Kadınların lehinde fikirlere sahip olan Hornby kadınları erkeklerle mukayese ederek kadınları daha üstün meziyetli bulmaktadır :

“Bu milletin kadınlarının erkeklerinden daha zengin oldukları kanaatindeyim. Türk kadınları daha az peşin hükümlü ve yeni usûlleri öğrenmeye daha heveslidirler. ...”⁴⁴

Türk kadınlarının cahil kalmalarına razı olmayan Lady Hornby, bu boşluğu doldurabilmek için elinden geleni yapmaya gayret etmiştir. Eğitim süzgecinden geçtikleri takdirde annelerin kendi çocuklarının bilhassa erkek

⁴² Aynı eser, s. 174-175.

⁴³ Lady Hornby, *a.g.e.*, s. 396.

⁴⁴ Aynı eser, s. 396.

evlâtlarının nazarında daha da itibar kazanacaklarına inancı sonsuzdur. Vaktini cariyelerle münakaşa yerine kitap okuyarak veya öğreterek geçiren bir anne imajını daimî olarak tahayyül eder.

Her ne kadar kızların,kadınların tahsil görmesi sık rastlanan bir hadise değildiyse de mekteplerde olmasa dahi evlerde hususi surette tahsil görmüş, yetişmiş kızlar da yok değildi. Ancak bu hali vakti yerinde aileler için mevzu bahisti :

“Yüksek sınıftan gelen bir Osmanlı kızına kendi lisanı şiir, şarkı yazacak kadar iyi öğretilir, aynı zamanda iyi ud çalıp dans etmesi, Kur’an’dan âyetler, şairlerden şiirler ezberlemesi öğretilirdi.

“İyi bir aileden gelen Türk kıızı mevkiine uygun bilgileri edindiği vakit, bir imtihana tabi tutulur ve bunu müteakip şenlikler tertip edilir. ... Hocaların sorduğu her soruya doğru cevap verince, Kur’andan âyetleri, şairlerden şiirleri doğru okuyunca baş hoca tarafından cahil sınıftan kâmil sınıfına geçtiği ilân edilir. ...”⁴⁵

Mektebe gitmeden de tahsilli olabilme imkânına sahip zengin aile kızları Batı kültürünün ailelere de tesir etmesiyle onlardan da istifade etmişlerdir :

“Bu günlerde zengin aile kızlarının eğitimi Fransız dadılarının elindedir. Yabancı dil, piyano, resim, çizim Osmanlı annelerinin kızları için en büyük isteği olduğundan kendi ana dilleri ve edebiyatları tamamiyle ihmal edilmiştir.”⁴⁶

Zenginlerden bu şekilde bahsederken orta halli ve fakir aile çocuklarının da eğitim gördüklerini ancak yukarıda verilen misâllerdekinden çok farklı olduğunu yazmaktadır :

“Orta sınıftan gelen kızlar için büyük şehirlerde ve başşehirde okullar vardı. Bunlardan biri öğretmen yetiştirme okuluydu, ancak kızların erken evlendirilmelerine taraftar olduklarından bu okulların çok az öğrencisi vardı.

“... fakir aile kızları ise kızlarla erkeklerin yanyana oturduğu mahalle mekteplerine yollanırdı.”⁴⁷

⁴⁵ Aynı eser, s. 467-469.

⁴⁶ Aynı eser, s. 470.

⁴⁷ Aynı eser, s. 470, 471.

Kadınların eğitim görmelerini canla başla arzu eden Lucy Garnett ve Mrs. Müller bu hislerini kitaplarında dile getirmişlerse de bunun sadece bir Batı eğitimi değil, aynı zamanda millî bir eğitim de olmasının lüzûmu üzerinde durarak aksi bir durumun vesile olacağı menfi neticelerden bahsetmişlerdir. Ancak müsbet netice elde edilmesi için de Mrs. Müller bazı şartların tahakkuk etmesinin zarurî olduğunu çok haklı olarak yazmaktadır :

“Türk kadınları önce babalarının sonra da eşlerinin hayatlarını paylaşınca kadar mutlu günler gelmez; daha iyi bir eğitim onları huysuz ve huzursuz yapmaktadır, ve bu kadınların en iyisi bile Sultan’ın haremindeki kadınlar gibi ancak giyim kuşam ve boğaz derdindedir, ve hayatı boyunca çocuk ve de şımartılmış bir çocuk olarak kalacaktır.”⁴⁸

Lucy Garnett da din, örf ve âdetlerin kadınların Avrupalı kadınlar gibi olmasına müsaade etmeyeceği korkusunu taşımaktadır :

“Batılı usûlde eğitim modasının Müslümanlığın koyduğu şartların ve âdetlerin getirdiği kısıtlamaları kaldıracağını, hiçbir kadının buna karşı gelebileceğini zannetmiyorum.”⁴⁹

Doğu masallarını hatıra getiren bir şekilde hemen her zaman yabancılar karşı misafirperver, her zaman herşeyini paylaşmaya, vermeye hazır olan Türkleri tetkik ederken folklorun bir kısmını teşkil eden halk arasındaki inanışlar, sihirlere, ve koruyucu güçlerin mevcudiyetine olan itimat yabancıların da dikkatini çekmekteydi. Mrs. Ramsay ve Lucy Garnett’in kitaplarında bu hususlarla alâkalı kısımlar bulmak mümkündür.

Nazara inananlar arasında sadece Müslümanlar değil Hristiyanlar ve Yahudilerin de olduğunu söyleyen Ramsay, Türklerin kem nazarlara karşı taktıkları mavi boncuk hakkında şunları yazmıştır :

“Mavi boncuğun gücü kısıtlanmamıştı. Evrensel olan bu boncuk kem nazarlara karşı bir koruyucu olarak takılmaktadır. Annelerin bebeklerini hastalıktan, kazadan basit koruma yolları vardır. Bunun için de kıyafetlerinin bazı yerlerine mavi boncuklar dikerler. Küçük deniz kabuklarının da aynı etkiyi gösterdiğine inanırlar. Ço-

⁴⁸ Mrs. Max Müller, *a.g.e.*, s. 187.

⁴⁹ Lucy Garnett, *a.g.e.*, s. 469.

cuğun kıyafeti tek bir ceket veya minicik bir festen ibaret de olsa boncuklarla süslüdür.”⁵⁰

Mavi boncuğun sadece çocukları kem nazarlardan koruyacağına inandıkları gibi bazı hayvanlarla alâkalı halk inanışları da vardır. Bunların bir kısmının dinî ehemmiyeti de olduğunu yazan Lucy Garnett leyleği mukaddes saymalarının da böyle bir inanıştan kaynaklandığını misâlle anlatmaktadır :

“Bu inanışlardan birine göre bir leylek her sonbaharda Mekke’ye hacca gider, bu sebepten ona Hacı Baba denir. Geri döndüğü vakit kadınlar ve çocuklar leyleğin sırtında ne var diye merakla bakarlar: Şayet bir parça cam varsa, o senenin savaş, veba ve açlıktan uzak, herkesin mutlu olacağı bir yıl olacağına inanırlar. Şayet bir parça kumaş taşıyorsa hastalıklarla dolu bir yıl, bir mısırsa tahılın bol olacağına delâlet eder inancı vardır. Şayet leyleğin gagası göğe doğru ise kötüye işarettir, zira, Hacı Baba insanlardan memnun değildir ve onlara bakmak dahi istemez. Şayet gagası aşağı doğru ise ve de şehri gösteriyorsa o vakit Hacı Baba insanlara “sulh sizlerle olsun” demektedir ve dindar Müslümanlar da “Sulhu sen getirdin, hoş geldin Hacı Baba” diye cevap verirler.”⁵¹

Hemen her kültürde oldukça mühim bir yeri olan “Occult Science” denilen ‘gizli kuvvet’ sihir ve büyüünün Türk folklorunda da zihnî ve bednî hastalıkları tedavi etmekten kötü büyülerin tesirinde kalmış olanların bu büyüsünü çözmeye, fala bakmaya, rüyaları tabir etmeye, ve hattâ çalışan veya kaybolan mülkleri geri getirmeye varıncaya kadar çok çeşitleri vardır :

“Bu çareleri bazı durumlarda ne kadar başarılı olursa olsun bazı kimseler bu husustaki fikirlerini hiç değiştirmemektedirler. Başarısız netice alınırsa büyü tatbik edilen kimsenin kendisini buna tamamen vermemiş olması gösterilir. Böylece dervişler suçlanmalardan kurtulurlar. ... Şayet hasta çabucak iyileşirse o vakit de derviş çok büyük hediyelerle taltif edilir. ... Sihiri bozucu ve büyü yapıcı kelimeler Kur’ân-ı Kerîm’den kötülükle ve büyüyle ilgili iki kısımdan alınırdı.”⁵²

⁵⁰ Mrs. Ramsay, *a.g.e.*, s. 60-61.

⁵¹ Lucy Garnett, *a.g.e.*, s. 507-508.

⁵² Aynı eser, s. 509-510.

Türk kadını başta olmak üzere Türk kültür hayatının çeşitli kısımlarını tetkik eden, Osmanlı İmparatorluğu toprakları dahilinde gezip gördüğü yerler hakkında edindikleri intibaları mümkün olduğu kadar objektif bir açıdan vermeye gayret eden bu kadın seyyahların Türk kültürüne hizmetleri açısından küçümsenmeyecek rolleri vardır. Bir roman kadar sürükleyici, tarihî eser kadar ciddî, sosyolojik bir kitap kadar düşündürücü, ve kimi yerlerde mizahî bir eser kadar güldürücü vasıflar taşıyan bu seyâhatnâmeler şahsî intibaları olduğu kadar hakikatleri de bir romanın akıcı üslûbuyla vermiş ve okuyucuya anlatılan veya tasvir edilen hadiseleri tasavvur edebilme imkânı da temin etmişlerdir.

